

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞINDA ORDU KAZASI

*Rahmi ÇİÇEK**

ÖZ

Bu makale, 1914-1918 döneminde Trabzon vilayetine bağlı olan Ordu kazasında Birinci Dünya Savaşı boyunca yaşanan olayları içermektedir. Savaş döneminde Doğu Karadeniz bölgesinin Rus işgali altına girişine paralel olarak, Ordu kaza merkezi tarihinde karşılaşmadığı yoğun nüfus akımı, asayiş ve iaşe problemleriyle karşı karşıya kalmıştır. Savaş döneminde Ordu kazasında yaşanan savaşla ilgili gelişmeler, seferberlik ilanı, yöre halkının cepheye gidişi, Ermeni ve Rum tehciri, kasaba yönelik Rus donması saldırıları, Doğu Karadeniz bölgesi muhacirlerinin bölgeye gelişleri, barınmaları ve iaşe sorunları ve kaza yönetiminin karşılaştığı asayiş sorunları ele alınmıştır. Araştırmada yerel tarih araştırmacıları tarafından yazılan eserler ve anlatımları, Osmanlı arşiv belgeleri ve muhacirliğe çıkanlar ya da muhacir yakınlarının yayınlanmış Ordu kazası ile ilgili görgü ve tanıklıklarından faydalanılmıştır.

Kısaca Birinci Dünya Savaşı sırasında Doğu Karadeniz bölgesinin cephe gerisini oluşturan Ordu kazasında yaşanan olaylar, Doğu Karadeniz bölgesinde yaşanan Rus işgali ve savaşın yarattığı bölgeye yönelik etkiyi dört yıllık bir zaman dilimi açısından değerlendirilmektedir.

Anahtar Sözcükler: Ordu Kazası, I.Dünya Savaşı, Muhacirlik

THE COUNTY OF ORDU DURING THE WORLD WAR I

ABSTRACT

This paper deals with the events in Ordu, a town-district in Trabzon Province, between 1914 and 1918 during the world war. In parallel to the Russian occupation of the eastern Black Sea, Ordu witnessed to the greatest population explosion, security and victuals problems. This study deals with the wartime incidents in Ordu, the declaration of mobilization, the movement of the county folk towards the fronts, Armenian and Greek evacuation, the Russian occupation of the region, the arrival of the Blacksea immigrants to the county and the attempt to find a shelter. The study makes use of the works written by the local historians and the narratives, Ottoman archives and the witnessing remarks made by the migrants and their relatives. Briefly, the incidents that occurred in

* Doç. Dr., KTÜ Fatih Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi, TRABZON.

Ordu, the back front of eastern Black Sea are evaluated in terms of the Russian occupation in the region and the impact of the war on the zone during the wartime period.

Keywords: The County Ordu, World War I, Migration, the Russian Occupation

Giriş

20. Yüzyılın başında Trabzon vilayetine bağlı bir kaza olan Ordu kazası; Perşembe, Bolaman, Habsemana (Gölköy), Aybastı ve Ulubey nahiyelerinden oluşmaktaydı.¹ Yüzyılın başından itibaren Ordu kazası hâkimiyet alanının genişliği, nüfus miktarının artması ve Trabzon vilayet merkezine uzaklığı nedeniyle Ünye ve Fatsa nahiyelerini de içerisine alacak müstakil bir sancağa dönüşme girişimlerinde bulunuldu. Bu girişimlerden ilki 1907 yılında gerçekleşti.²

1907 yılında Ordu Kaymakamı Halil İbrahim Paşa, Ordu kazasının idari açıdan yeniden düzenlenmesi ve livaya dönüştürülmesi konusunda yazmış olduğu yazılarda; 135.000 nüfusu bulunan Ordu kazasının her biri bir kaza büyüklüğünde olan 5 nahiyeden meydana geldiğini, bu nedenle idari açıdan birçok zorluk çekildiğini ifade etmektedir. İbrahim Paşa, Ordu'ya 12 saat mesafede bulunan Bolaman ve 14 saat mesafede bulunan Habsamana nahiyelerinin üçüncü sınıf kaza yapımlarının her yönden halka ve hükümete kolaylık sağlayacağı belirtmektedir. II. Meşrutiyetin ilanının hemen arkasından bu istek bir kez daha tekrarlanmıştır. 10 Ağustos 1908 tarihinde Ordu kazasının büyüklüğü ve önemi nedeniyle mülkiye, maliye ve adliye bakımından yönetimde zorluklar çekildiğinden mutasarrıflığa yükseltilmesi için Trabzon İdare Meclisi'ne dilekçe ile başvurulmuştur.³ II. Meşrutiyet döneminde liva olma isteği 21 Mart 1909 tarihli başka bir yazıyla daha gündeme getirilmiştir. Bu yazıda, daha detaylı belgeler verilerek liva yapılması talebi yenilenmiştir.⁴ Burada Ordu kazasının meşrutiyet ve medeniyetin nimetlerinden istifade edilmesi ve devlet gelirlerinin artırılması için idari şeklinin liva haline getirilmesi istenmiştir. Aynı yazıda Ordu'nun liva yapılması durumunda burada görevlendirilecek memurların yetişkin ve iş bilir kimselerden seçilmesinin ahali tarafından talep edildiğinin vurgulanması ise dikkat çekicidir. 1912 yılın-

¹ *Trabzon Salnamesi 1904*, Çev. Kudret Emiroğlu, Ankara 2009, s. 613-629.

² *Osmanlı Belgelerinde Ordu*, Haz. Adnan Yıldız, Ordu 2013, s. 110-111.

³ *Osmanlı Belgelerinde Ordu*, s. 112-113

⁴ *Osmanlı Belgelerinde Ordu*, s. 116-121

da Ordu kazasının statüsünün değiştirilmesine yönelik bir girişim de sonuçsuz kalmıştır.⁵

Ordu kazasının liva olma talepleri, Birinci Dünya Savaşı'nın başına kadar sürmüş ve sonuçsuz kalmıştır. Bu nedenlerle bağımsız liva olamayan Ordu, Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı yıllarda Trabzon'a bağlı bir kaza olmaya devam etmiştir. Ancak Birinci Dünya Savaşı yıllarında Trabzon'un işgali dolayısıyla 26 Temmuz 1917 tarihinde Ordu, Giresun, Tirebolu kazaları seferberlik sonuna kadar Canik sancağına dâhil edilmiştir.⁶ 15 Mart 1918 tarihinde ise tekrar Trabzon'a bağlanmıştır.⁷ Ordu bu şekilde 1920 yılına kadar idari yapısını devam ettirmiştir. 4 Nisan 1920 tarihinde TBMM kararıyla Ordu bağımsız liva yapılmıştır.⁸

Ordu'nun idari yapılanması içerisindeki köy sayısının gelişimi ise şu şekilde sıralanabilir; 1869'da 218, 1875'de 249, XIX. Yüzyılın sonunda 308, 1910 tarihinde ise 312 köy Ordu kazasına bağlı idi.⁹

Ordu kazasının 20.Yüzyıl başlarında nüfusu ise şu şekilde gelişmiştir: 1904 tarihli Trabzon Vilayet Salnamesine göre; kaza merkezi ve ona bağlı 5 nahiyeden oluşan Ordu kazasının toplam nüfusu; 118.600 kişidir. Bu nüfusun 520'si Protestan, 9.728'i Ermeni, 14.188'i Rum ve 94.974'ü Müslümanlardan oluşuyordu. Gayrimüslim nüfusun büyük bir çoğunluğu merkez kaza ve köyleriyle, sahil nahiyeler ve köylerinde yaşamaktaydı. Kasaba merkezinde yaşayan nüfusun büyük bir çoğunluğunu ise Rum ve Ermeniler oluşturmaktaydı. Kasaba merkezine Rum ve Ermeni yerleşimleri 19. Yüzyılda başlamış olup, uluslararası ticaretin gelişmesiyle birlikte iç bölgelerden Sivas, Gümüşhane ve Tokat gibi yerlerden buraya gelip yerleşen Gayrimüslim nüfus göçüyle gerçekleşmiştir.¹⁰

1914 tahmini nüfus sayımı sonuçlarına göre Ordu kazası genel nüfusu 143.491 olarak gösterilmektedir. Bu nüfusun; 111.421'i Müslüman, 18.505'i Rum, 12.349'u Ermeni, 5 Katolik Ermeni, 1.211'i ise Protestan Ermenidir.¹¹

Ordu kazası, 19.Yüzyılın ikinci yarısı ile son çeyreğinde Kafkasya'da meydana gelen gelişmelerden önemli ölçüde etkilenmiş olup, özellikle 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda çok sayıda göçmen bölgeye yerleştirilmiştir. Bu göçmenlere ya müstakil ayrı köyler oluşturulmuş ya da mevcut köylere

⁵ *Osmanlı Belgelerinde Ordu*, s. 130-131 Halep'in Ordu Kazası ile Trabzon'un Ordu Kazası isimlerinin aynı olması nedeniyle karıştırıldığı, bu nedenle Ordu Kazası'nın adının Muradiye olarak değiştirilmesi önerilmiştir.

⁶ *Osmanlı Belgelerinde Ordu*, s. 132-133.

⁷ *Osmanlı Belgelerinde Ordu*, s. 134-135.

⁸ *Osmanlı Belgelerinde Ordu*, s. 33.

⁹ *Osmanlı Belgelerinde Ordu*, s. 32.

¹⁰ *Trabzon Vilayet Salnamesi 1904*, s. 871.

¹¹ Kemal Karpat, *Ottoman Population 1830-1914 Demographic and Social Characteristics*, London 1985, s. 180-181.

göçmenlerin yerleştirilmesi sağlanmıştır. Yeni gelen yerleşimcilerle yerli halk arasında uzun bir süre uyum sağlanamamıştır. Bu nedenle sürekli asayiş sorunları yaşanmıştır.¹²

Ordu kazasının ekonomik olarak, 20.yüzyılın başlarında bazı önemli potansiyellere sahip olduğu bilinmektedir. Kaza uzun zaman iskele sorunu yaşamasına karşılık Vona ve Ordu iskeleleri 19.yüzyılda gelişen Karadeniz ticaretinden önemli ölçüde faydalanmıştır. Kasaba merkezinden, Sivas'a uzanan yollar vasıtasıyla iç ticaret açısından da kasaba önemli ticari gelişimler göstermiştir. Denize bağlı ticari aktivitenin artmasının en önemli göstergelerinden biri eski kasaba merkezi olan Eskipazar (Bayramlı)'ın¹³ bugünkü il merkezi olan sahile taşınmasıdır. Antik dönem sahil yerleşiminin yakınına kurulan yeni Ordu kasabası 1883 yılı Temmuz ayında geçirdiği yangın sonrasında yeniden yapılan bir planlama ile modern bir kasaba görüntüsüne sahip olmuştur.¹⁴

1912 yılında kasabada, 71 bakkal, 10 meyhane, 50 manav, 17 çapulacı, 11 kunduracı, 14 mobilyacı, 22 demirci, 16 bakırcı, 17 terzi, 40 manifaturacı, 35 kahvehane vardı. Kasaba nüfusu ise 6-7 bin civarında idi.¹⁵ Bölgenin en önemli ihraç maddeleri İç fındık, Mısır, Fasulye, Kabuklu Fındık, Yumurta, Yün, Keçi ve Koyun Derisi, Kendir, Buğday, Arpa, Yulaf, İç ceviz, Kabuklu ceviz, Balıkyağı ve Balmumu idi. İthal ürünleri ise kahve, şeker, manifatura, tuz, tütün ve sigara, zeytinyağı ve sabun, gazyağı, un, madeni eşya, demir-çelik, çuval şarap ve meşrubat idi.¹⁶

1903 yılında Ordu'da ilk defa "*Ticaret, Ziraat ve Sanayi Odası*" adıyla bir ticaret odası kuruldu. Bu yapılanma 1904 yılında ikiye ayrılarak "*Ticaret ve Sanayi Odası*" ile "*Ziraat Odası*" olarak iki farklı teşkilata dönüştü.¹⁷ 1908 yılında Ordu Ticaret Odasına kayıtlı 66 tüccar bulunmaktaydı.¹⁸

Kaza, savaş öncesinde birçok asayiş sorunu yaşaması nedeniyle idari açıdan sürekli değişikliğe uğramıştır. 1907 yılında kaza kaymalığına getirilen Uzun Mehmet Efendi, göreve başlamadan tepkiyle karşılanmış ve yerine Faik (Günday) Ordu kazası kaymakamı olarak atanmıştır.¹⁹ II. Meşrutiyet

¹² Oktay Özel, "Muhacirler, Yerliler ve Gayrimüslimler: Osmanlı'nın Son Devrinde Orta Karadeniz'de Toplumsal Uyumun Sınırları Üzerine Bazı Gözlemler", *Tarih ve Toplum*, Bahar 2007, s. 5-8.

¹³ Bahaeddin Yediyıldız, *Ordu Kazası Sosyal Tarihi (1455-1613)*, Ankara 1985, s. 20-36.

¹⁴ Sıtkı Çebi, *Ordu Şehri ve Belediye Tarihi*, Ordu 2002, s.124-130

¹⁵ İbrahim Dizman, *Kendimizin Yakın Tarihinden Kesitler, 20.Yüzyılda Ordu*, Ordu 2006, s. 46-47.

¹⁶ Sıtkı Çebi, *Ordu Şehri Hakkında Derlemeler ve Hatıralar*, Ordu 2000, s. 202-206.

¹⁷ Mithat Baş, *İlkçağ'dan Günümüze Ordu Tarihi*, Ankara 2014, s. 411.

¹⁸ Dizman, *a.g.e.*, s. 36-39.

¹⁹ *B.O.A.*, BEO. 4255/319065 belgede Ordu Kazası kaymakamlığına 06 Za 1332 tarihinde Atina kazası kaymakamı Faik Bey'in tayin edildiği belirtilmektedir.

Döneminin öncesinin son kaymakamı olan Faik Bey, hatıralarında Ordu kasabasının içinde bulunduğu durumla ilgili olarak şu bilgileri vermektedir:²⁰

Ordu kaymakamlığı vekâletine ve aşar ihale memurluğuna tayin edildim. Ve Ordu'ya Ekim ayı içinde muvasalatla işe başladım. Birkaç gün içinde emniyet ve asayişin istikrarını temin için ciddi tedbirler aldım. Bu meyanda vilayet jandarma alayı kumandanının da Ordu'dan geri alınmasını temin ettim. Kasabada akşamdan sonra sokağa çıkmayı menettim ve kahvelerin kapanmasını emir ve tatbik ettim.

Kaymakamın emriyle sokakta silahlı gezmek ve ateş etmek yasaklanmıştı. Buna rağmen asayişsizlik devam etti. Eski askerler (müstebdel efrad) kendilerine verilmesi gereken maaşları alamadıkları gerekçesiyle birkaç kez kaymakamlık binasını basmışlardı. Bunların istekleri bazen zor kullanılarak, bazen de paraları verilerek önlendi. Kasaba dışında nahiyelerde ve köylerde çetecilik hüküm sürmekteydi. Bunlarla ilgili de jandarma teşkilatı yeniden organize edilerek tedbir alınmaya çalışılmıştır.²¹

Faik Bey'den sonra kaymakamlığa Mehmet Muharrem Bey atanmıştır. 1910 yılında önce Tunalı Hilmi Bey, daha sonra Ömer Cevat Bey kaymakam oldu. 1912 yılında ise önce Yüzbaşı Haydar Bey, sonra Ahmet Naci Bey Ordu kazası kaymakamlığı görevinde bulundular.²² 1913 yılında ise kaymakamlık görevine Mahmut Nedim Bey getirildi.²³ Bu kadar çok idareci değişikliğinin temel nedenlerinden biri kuşkusuz İstanbul'da yaşanan siyasal istikrarsızlıktır. Fakat bu siyasal istikrarsızlık kadar Ordu kazasının asayiş sorunları da değişikliğin etmenlerinden biridir.

19. Yüzyılın ikinci yarısında Ordu kasabasında oluşturulan belediye teşkilatı, 1883 yangını sonrasında kasabanın düzenli gelişmesine katkı sağlamıştır. II. Meşrutiyet döneminde sırasıyla Haznedarzade Osman Bey, Hacı Şakir Efendi, Mardiyos Şirinyan Efendi ve 1914'ten itibaren Furtunzade Yusuf Bey belediye başkanlığı görevini yürütmüşlerdir.²⁴

Birinci Dünya Savaşında Ordu Kazası

Avrupa'da savaşın başlaması, Osmanlı Devleti'ni ister istemez savaş hazırlığı içerisine itti. Bir yandan savaşla ilgili görüşmeler devam ederken, öte yandan Ağustos ayında ilan edilen seferberlik kararlarıyla Osmanlı Devleti

²⁰ A. Faik Hurşit Günday, *Hayatım ve Hatıratım*, İstanbul 1960, s. 9.

²¹ Günday, *a.g.e.*, s. 9-11.

²² Çebi, *Belediye...*, s. 284-298.

²³ Dizman, *a.g.e.*, s. 48. Savaş sırasında Ordu kazasında sırasıyla 1915 ve 1916 'da Mehmet İzzet Bey, Abdurrahman Bey, 1917 ve 1918 yıllarında ise Mehmet Fahrettin Bey ve Ömer Cemal Bey kaymakamlık görevini üstlenmişlerdir. Dizman. *a.g.e.* s. 53,54, 63,64.

²⁴ Çebi, *Belediye...*, s. 226-228.

savaşa doğru sürüklenmeye başladı. Ordu kazasında savaşın başlamasıyla ilgili ilk uygulama 5 Ağustos 1914 tarihinde seferberlik kararlarının halka duyurulmasıyla başladı. Mevsimin yaz olması nedeniyle halkın büyük bir kısmı yaylalarda bulunuyordu. Bu nedenle kasaba merkezlerinde olduğu kadar köy ve yaylalara da tellallar çıkartılarak silâh altı kararları halka duyurulmaya başlandı. Seferberlik emirleri doğrultusunda silâh altına alınan 20-45 yaş grubunun Ordu kazası merkezine yakın olan Eskipazar'da toplanarak Ordu-Ulubey- Mesudiye- Zara yoluyla Sivas üzerinden Doğu Cephesi'ne sevkleri başladı. Ordu bölgesinden silâh altına alınanların büyük bir çoğunluğu Sarıkamış Cephesi'ne gönderildi.²⁵

Erkek nüfusun silâh altına alınması ve savaşın başlaması, diğer bölgelerde olduğu gibi Ordu kazasında da iâşe sorununu ortaya çıkardı. İlk yansılar ise iâşe fiyatlarının artışında görüldü. Özellikle kasaba merkezinde savaşın başlamasıyla birlikte ekmek fiyatı sürekli artmaya başladı. “*Kalıbı 7 kuruş olan sabun, karaborsaya düştü ve 180 kuruştan satılmaya başlandı. Şekerin kilosu 3 kuruşken savaşla birlikte 10 kuruşa çıktı. Gazyağının tenekesi 20 kuruştan 50 kuruşa fırladı. Tuzun okkası 1,5 kuruştan 10 kuruşa çıktı. Zeytinyağının litresi 8 kuruştan 70 kuruşa çıktı. Sıtma ilacı olarak kullanılan kininin okkası 6 liradan 26 liraya yükseldi. Bir işçinin ortama günlüğü 15 kuruştı.*”²⁶ Halkın önemli yiyeceklerinden birisi olan fasulyenin fiyatı da 5 kuruştan 40 kuruşa yükselmişti.

Savaş süresince iâşe meselesi sorun olmaya devam etti. Özellikle muhacir akınının başladığı 1916 yılından sonra Ordu kazası iâşe ihtiyaçlarını karşılayamaz hale geldi.²⁷ Bu durum Milli Mücadele yıllarına kadar devam etti.

Cephelere giden askerler için savaşın ilk yılında cephe gerisinde elbise ve giyecek temin edilmesi amacıyla çeşitli örgütlenmeler gerçekleşti. Balkan Savaşları sırasında kurulmuş bulunan “*Tekâlif-i Harbiye*” kararı ile yiyecek ve giyecek maddelerinin bir kısmının toplanarak cephelere sevk edilmesi, ülke çapında yaygınlaştı. Bu sevk işlemi için her kasabada “*Mekkâre Birlikleri*” kuruldu. Mekkâre birlikleri genellikle genç kadınlardan oluşuyor, bu kadınların başına yaşlı bir erkek ve iki jandarma katılarak bir kasabadan öteki kasabaya kadar yüklerin taşınması sağlanıyordu.

²⁵ Çebi, *Hatıralar*, s. 211-214.

²⁶ Dizman, *a.g.e.*, s. 24.

²⁷ *B.O.A.*, DH.ŞFR. 558/37 Bölgenin ve Ordu Kazası'nın acil iâşe problemiyle ilgili Trabzon Valisi Cemal Azmi Bey'in talebi. Bir başka belgede ise 3. Ordu'nun ve bölgenin iâşe ihtiyacının karşılanmasında Cemal Azmi Bey'in etkin rol oynadığı belirtilerek hakkında müfettiş raporları ve şikâyetler olmasına rağmen görevde bırakıldığı belirtilmektedir. Bu durum Vali Cemal Azmi'nin iâşe ile ilgili çalışmalarının etkinliğini göstermektedir. *B.O.A.*, DH.ŞFR. 72/71.

Ordulu kadınlar da bu mekkâre birliklerinde görev aldılar. Kocaları ve kardeşleri cephede savaşırken, onlar da askere gidecek olan yiyecek ve giyeceklerden oluşan yükleri cephe gerisine taşıdılar. Mekkâre birliklerinin güzergâhı da seferberlikle giden askerlerin güzergâhıydı: Ordu-Ulubey-Gölköy-Mesudiye-Zara.²⁸

Erkeklerin askere alınması, savaşın doğu cephesinde hezimetle bitmeye başlaması ve Karadeniz sahili boyunca Rus kuvvetlerinin ilerlemesi Ordu'da savaşa daha fazla destek verme gayretlerini artırmıştı. 1916 yılında Ordu'nun ileri gelenlerinden Çürüksulu Ziya Bey'in girişimi ile bir "Müstakil Tabur" oluşturularak Of direnişine gönüllü birlik olarak katılmıştır. Yaklaşık 500 kişiden oluşan tabur, Of savunmasında önemli yararlılıklar sağlamıştır. Bu çatışmalar sırasında Çürüksulu Ziya Bey esir düşmüş, Bolşevik devriminden sonra ancak Ordu'ya geri dönebilmiştir.²⁹

Savaş süresince Ordu kazasında istikrarın sağlanmasında da önemli zorluklarla karşılaşmıştır. Savaş öncesinde mevcut olan eşkıya faaliyetleri savaş sırasında artarak devam etmiştir. Asayişsizliği bu dönemde körükleyen faktörlerden biri Ermeni çeteleridir, bunları daha sonra Rum çeteleri takip edecektir. Ayrıca asker kaçakları da zaman zaman bir araya gelerek çeteleşmekte ve köyleri yağmalama ve yol kesme eylemlerinde bulunmaktadırlar. Osmanlı topraklarının birçok bölgesinde yaşanan bu tür olaylara Ordu kazasında bulunan yetersiz iç güvenlik birimleriyle mücadele etmek mümkün olmamıştır. Buna rağmen belgelere yansıyan şekliyle birçok şakinin yakalandığı da görülmektedir.³⁰

²⁸ Baş, *a.g.e.*, s. 419-420; Mithat eserinde Mekkare Birliğinde görev yapanlardan birisinin de babaannesi olduğunu hatıralarına ve anlatılara dayalı olarak yazmaktadır. "Bunlardan birisi de babaannem İpek'tir. Babaannem Mesudiye-Üçyol Köyü'nden teslim aldıkları askere yiyecek ve giyecekten oluşan bu yükleri, başlarında "Mekkâre başı" Ahmet Efendi olduğu halde iki jandarma nezaretinde Zara'ya kadar taşıdıklarını anlatıyordu. Bu mekkâre birlikleri hemen her köyde oluşturulmuştu. Mesudiye'den Zara'ya 7 günde gidip 7 günde dönerlerdi. Kendilerine ailelerinin ihtiyaçlarında kullanmaları için, Zara'ya kadar taşıdıkları yük karşılığı olarak 2'şer batman tuz verilmiş." Dip not; 443; Benzer bir anlatım Sıtkı Çebi tarafından muhacirlerle ilgili toplanan bir anlatıda da yer almaktadır. Sıtkı Çebi'nin topladığı anlatıda mekkâre ile yük taşıma işinin zaman zaman eşkıya baskınları nedeniyle ölümle sonuçlandığı görülmektedir: "Bi gün emicem uşaklarından Ömer'i Ulubey'in Şihlar köprüsünde soygun için vurdular. Yanlarındaki unu tuzu, mısırı yağma etmişler, O zamanlar bi yerden başka yere yenecek şey taşımak yasaktı. Biz, katircilik yaparak Ordu köylerinden bize verilen mısır, fındık, fasulyeyi Sivas'a götürüyorduk". Çebi, *Hatıralar*, s. 234.

²⁹ Dizman, *a.g.e.*, s. 57-60.

³⁰ Ordulu Kirkor Çetesi ve Rum Vasil Usta avanesi 1915, Ordulu Soyтарыoğlu çetesi 1916 yılında bertaraf edilmiştir. Dizman, *a.g.e.*, s. 53, 56,59. Soyтарыoğlu çetesinin yakalanması *B.O.A.*; DH. EUM2. Şb.3/79'da yer alan yazıda, Kazada askerleri katleden bir çetenin yakalanmasıyla ilgili bir bilgi de *B.O.A.*, DH:EUM. 2.Şb. 30/52'de yer almaktadır. Halka zulmeden Yetim Ahmet Çetesinin yakalanmasıyla ilgili bilgiler *B.O.A.*, DH. EUM.AYŞ. 75/87'de yer almaktadır.

Ordu Kazasında Tehcir Uygulamaları

Ordu'da yaşayan yaklaşık 12 bin civarındaki Ermeni nüfusu 1915 Haziran ayından itibaren tehcire tabi tutulmak üzere bir araya getirilip kabileler halinde Ordu-Ulubey-Mesudiye-Zara-Sivas yoluyla Suriye tarafına gönderilmeye başlanmıştı. Bu sevkیاتlar sırasında Osmanlı arşiv belgelerine yansıyan olumsuz olaylar da yaşandı, bunlardan biri Bolaman nahiyesine bağlı iki Ermeni köyünde meydana gelen olaydır. Bu iki köyde yaşayan toplam otuz altı ailenin sevkleri sırasında altmış bir kişilik bir kafilenin sevk gerçekleştirirken Mardiros Ormanlarında silahlı Ermeni çetelerinin taarruzuna uğrandığı belirtilerek, bir Ermeni çetecinin öldüğü, iki kişinin firar ettiği ve bir jandarmanın yaralandığı belirtilmektedir.³¹

Bir başka hadisede Giresun'dan 328 ve Ordu kazası Perşembe nahiyesinden 390 Ermeni'nin Ordu üzerinden Sivas yoluyla sevkleri sırasında Ulubey Ormanları civarında firara teşebbüs ettiği bildirilmektedir. Buna rağmen sevk işlemlerinin gerçekleştiği belirtilmektedir.³²

Ermeni nüfusu içerisinde sevk kanununa tabi olmak istemeyen 160 Ermeni ailesi İstanbul'da hükümet nezdinde girişimlerde bulunmuşlardır. Başvurularında Müslümanlığı kabul ettiklerini ve şu ana kadar hiçbir şekilde Osmanlı Devleti'ne karşı isyankâr olmadıklarını dile getirerek, sevk işlemlerinden muaf tutulmalarını talep etmişlerdi. 160 ailenin sevkli işlemlerinin de onayıyla durdurulmuştur.³³

Ermeni tehcir uygulamalarıyla ilgili anlatılara baktığımızda; farklı anlatımların ortaya çıktığı görülür. Bu anlatımlardan biri, uzun süre Ordu'da bakırcılık işiyle uğraşan Bakırcı Harut Usta (Harutyum Artun)'ya aittir. Onun anlatılarında Ordu'da tehcire tabi tutulan 12 bin Ermeni nüfus içerisinde 4.500 Ermeni'den oluşan kabileyle ilgilidir. Bu kafilenin sevk sırasında zaman zaman saldırıya uğrandığı ve ölümlerin meydana geldiği belirtilmektedir. Bu kafilenin içerisinde yer alan kendi babasının da içinde bulunduğu 20 kişilik bir genç grubunun kabileden ayrılarak 6 ay saklandıktan sonra kaçak yollarla ve Müslüman arkadaşlarının desteği ile Ordu'ya geri döndükleri belirtilir.³⁴ Tabi ki bu anlatıların ne ölçüde doğru olduğu, tarihin ve tarihçinin süzgecinden geçmeden anlaşılabilir. Anlatımları destekleyen belgelere bakıldığında büyük çaplı çete baskınlarına dayalı bilgilere ulaşmak mümkün gözükmemektedir.

Ordu'dan Ermeni nüfusun sevk sağlanırken, Rum nüfusla ilgili olarak zamanla şüpheler ortaya çıkmaya başladı. Savaş devam ederken meydana gelen asayişlikten faydalanan bazı Rum çeteleri ortaya çıktı. Bunlardan biri

³¹ *Osmanlı Belgelerinde Ordu*, s. 250-51.

³² *Osmanlı Belgelerinde Ordu*, s. 254-255.

³³ *B.O.A.*, DH.İD, 1934/144982; Ayrıca *B.O.A.*, DH. EUM. 2.Şb. 61-A.

³⁴ Selçuk Küpçük, "Ordu Şehrinde Gayri Resminin Tarihi: Bakırcı Harut Usta'nın Öyküsü", *Karadeniz'in Kaybolan Kimliği*, İstanbul 2014, s. 147-177.

Vasil Usta çetesidir. Çete, Ordu, Tokat civarında Pontus Devleti kurmak amacıyla ayaklanma başlattı. Ancak kısa süre sonra Ordu yakınlarında güvenlik güçleriyle girdiği çatışmada bozguna uğrayarak, Rus işgali altındaki Trabzon tarafına kaçtı.³⁵

25 Ağustos 1917 tarihinde meydana gelen Rus bombardımanı sırasında limana yaklaşan Rus gemileri karaya asker çıkartarak bazı yerleri yağma etmişti. Bu hadise sırasında bazı Rumların yağmalama eylemine katılması ve içlerinden bazılarının ise Rus gemileriyle Ordu'yu terk etmeleri,³⁶ hükümeti, kıyı bölgesinde yaşayan Rumlarla ilgili tehcir kararı almaya mecbur etmişti. Buna göre kıyı bölgelerindeki 2299 hanede yaşamakta olan 8797 Rum'un, görülen "lüzum-ı askeriye" üzerine iç bölgelere sevkı kararlaştırılmıştır. Söz konusu Rumlar Mesudiye ve Tokat'a nakledilmişlerdir.³⁷

Ordu Kazasının Rus Donanması Tarafından Bombardımanı

Savaşın başlamasından sonra Osmanlı Hükümeti aldığı kararla büyük gemilerin İstanbul-Trabzon hattında çalışmasını yasaklayarak bölgedeki ulaşımın kayıklar, küçük tonajlı gemiler, motorlar ve yelkenlilerle yapılmasına karar verdi. Karadeniz kıyı şeridinde ulaşımın küçük deniz vasıtalarıyla yapılması, Rusları rahatsız etmeye başladı. Bu nedenle Karadeniz'in kontrolünü elinde bulunduran Rus donanması, limanlara işe nakliyatı yapan küçük tekne ve kayıkları vurmaya başladılar. Bu teknelerin malzeme taşıdıkları kasaba ve küçük limanlar da Rus donanmasının hedefi haline geldi. Bu bombardımanlar sahil kasabalarında büyük tahribatlar meydana getirdi.

Rus savaş gemilerinin Karadeniz sahillerine ve Ordu kazasına yaptıkları bu bombardıman ve ortaya çıkardığı hasar, kaymakamlık ve valilikler vasıtasıyla şifreli telgraflarda günlük olarak Dâhiliye Nezareti'ne bildirilmekteydi. Bu belgelerde, Rus gemilerinden Ordu kazası liman ve kasabalarına yapılan bombardımanlar ve hasarlarla ilgili bazı bilgilere de rastlanılmaktadır. Ulaşabildiğimiz belgelerde yer alan bu bilgilere ve döneme ait anılara göre

³⁵ Dizman, *a.g.e.*, s. 56.

³⁶ 7 Nisan 1918 tarihi New York Times Gazetesinde yer alan habere göre yaklaşık 2000 Rum'un Ordu bölgesinden Rusya'ya geçtikleri belirtilmektedir. Bu geçişle bombardıman hadisesi aynı zamanda gerçekleştirilmiş gibi gösterilse de 2000 kişinin kurtuluşu diye sunulan haberlerde sayı muhtemelen önemli ölçüde abartılmıştır. Dizman, *a.g.e.*, s. 61-62; Osmanlı Belgelerinde Rusya'ya iltica eden Rumlarla ilgili olarak verilen sayılar biraz daha farklıdır. 1918 tarihli bir şifre telgrafta Ordu kazasında bulunan Rumlardan 1000 kadarının düşman donanmasının Ordu'ya asker çıkardığı zaman 200 kadarının da muhtelif zamanlarda kayıklarla firar ettikleri belirtilmektedir. *B.O.A.*, DH.ŞFR. 592/52

³⁷ *Osmanlı Belgelerinde Ordu*, s. 260-261; Ordu Kazasından sevk edilen Rumların Tokat'ta iskanı işlerini yürütmek üzere Sivas Valiliğine yetki verilmiştir. Bu Rumların iskanını Sivas Valiliği belirleyecekti. *B.O.A.*, DH. ŞFR. 565/6

1916-1918 döneminde Ordu kazasına yapılan Rus bombardımanları ve ortaya çıkardığı hasarlar şu şekilde sıralanmaktadır:

17 Temmuz 1916 tarihinde Ordu kazasının batısından bir Rus torpidosu Kiraz Limanı'na gelmiş ve burada bulunan kayıkları bombalamıştır. Bu torpido daha sonra Vona Limanı'na giderek burada bulunan kayıkları da tahrip etmiştir.³⁸

3 Ağustos 1916 tarihinde, Giresun'dan hareket eden bir Rus torpidosu, Giresun'un sahil kasabalarını ve son olarak da Ebulhayr'ı (Gülyalı) bombalayarak Ordu açıklarına kadar gelmiştir. Gemi daha sonra buradan ayrılmış fakat yoğun sis nedeniyle ne tarafa gittiği anlaşılmamıştır. Ayrıca telgraf tellerinin kopuk olmasından dolayı bombalanan yerlerdeki hasarlar da öğrenilememiş ve merkeze bildirilememiştir.³⁹

29 Ocak 1917 günü sabah saatlerinde bir Rus torpidosu açıktan Ordu Limanı'na gelmiş, burada birkaç tur attıktan sonra Vona istikametine doğru uzaklaşmıştır. Bu gemiden sonra Giresun taraflarından başka bir torpido daha Kiraz Limanı'na gelmiş ve buradaki kayıklara beş top mermisi attıktan sonra o da Vona istikametine doğru gitmiştir. Vona taraflarına giden bu gemiler, o gün Vona, Yason Burnu, Bolaman kıyılarında gün boyu dolaşmışlar ve buralarda bulunan birçok kayığı bombalayarak batırmışlardır.⁴⁰ Aynı gün Rus donaması, Ordu kazası hükümet konağını da bombalamıştır.

21 Nisan 1917 tarihinde, saat dokuz sırasında Fatsa tarafından Vona Limanı'na gelen bir Rus torpidosu kasabanın doğu sahilindeki Ebulhayr (Gülyalı) mevkiinde bulunan kayıkları ve daha sonra da kasabanın batı tarafından gelen kruvazör ve motorbotla birlikte Ordu Limanı'nı bombardımana tutmuşlardır.⁴¹ Atılan top mermilerinden hapishane, kaza jandarma, rüsumat, duyun-ı umumiye, liman askerlik şubesi, eski telgrafhane, vilayet, adliye ve muhacirin dairesi, menzil, eşya ambarı ve aşar ambarı, Gureba Hastanesi'nin iki şubesi Çarşı Camii ve Protestan Kilisesi, Rus tebaasına mahsus kıraathane dâhil olmak üzere otuz yedi bina ağır hasara uğramıştır.⁴²

Bombalamalar sonucunda ağır hasar gören hapishanede bulunan mahkûmlardan üç Ermeni ve bir Müslüman ölmüş, iki mahkûm yaralanmış, çoğu adi suçlulardan yargılanan 31 mahkûm firar etmiştir.

Gureba Hastanesi'nde bir mülteci ölmüş, biri ağır iki kişi hafif olmak üzere iki mülteci de yaralanmıştır. Yerli halktan ise bir ölü, dört yaralı bulunmaktaydı.

³⁸ B.O.A., DH. ŞFR. 563/52.

³⁹ Baş, *a.g.e.*, s.425.

⁴⁰ Baş, *a.g.e.*, s.426.

⁴¹ B.O.A., DH.ŞFR. 555/93.

⁴² B.O.A., DH.ŞFR. 555/93.

Ruslar bu bombardımanda Gureba Hastanesi'ni bilerek vurmuşlardı. Çünkü hastanenin çatısında denizden bile görünen bir Hilal-i Ahmer bayrağı bulunuyordu.⁴³

Bombardıman esnasında şehirde bulunan halk ise büyük bir panikle Boztepe sirtlarına doğru kaçarak kurtulmaya çalıştılar. Bu arada Ruslar halkın kaçtığı Boztepe sirtlarındaki evleri de vuruyordu.

Savaş sonlarında 3 Mayıs 1919 tarihinde yazılan bir telgrafta Ordu İttihat ve Terakki Kulübü'nün savaş sırasında hasar gördüğü belirtilmektedir. Bu hasarın ne zaman gerçekleştiğine dair bilgi yoktur. Sadece Rus bombardımanı sırasında hasar olduğu belirtilmiş olmakla birlikte muhtemelen Mayıs ya da Ağustos 1917 bombardımanı olmalıdır.⁴⁴

Rus bombardımanlarıyla ilgili bilgilere anılarda da rastlanmaktadır. Bunlardan biri Fevzi Güvemli'nin anılarıdır. Güvemli anılarında, 25 Ağustos 1917 tarihli büyük bombardımanla ilgili olduğu muhtemel şu bilgileri vermektedir:⁴⁵

Filodan küçük boyda dört gemi ayrılmış, limana girmişti. Veryansın ediyorlardı. Çarşıdan mahalle içlerinden kara dumanlar yükseliyordu. Öğleye doğru bombardıman hafifledi. Kasabaya çevrili birkaç namlunun ağzında ara sıra bir alev parlıyor, ardından sırttan sırta yankılanarak uzaklaşan bir gürlüme oluyordu. Derken dört gemiden en küçüğü yük iskelesine yanaştı. Bir telaş başladı orada. Uzaktan askeri sivil seçemiyorduk. İnsanlar birer kara nokta gibiydi. Çarşının görebildiğimiz sokakları da kalabalıktı şimdi, koşuşmalar vardı. Bunlar kimdi neler dönüyordu orada? Aradan bir süre geçti, bir haber yayıldı: Ruslar asker çıkarmışlar çarşıya.

Evet bize dek gelen haber gerçekti: Bunlar daha çok Ermeni kökenliydi. Polis karakolunu yakmışlar, postanenin ve bankanın kasalarını kırmışlardı. Mağazaların kilitlerini kurşunlayarak açıyor, yanlarına sokulan kimseleri talana çağırıyorlardı. Bakkal, manifatura, hırdavat dükkanları yağma edildi.

25 Ağustos 1917 tarihli Rus saldırısıyla ilgili olarak İbrahim Dizman yerel anlatıcılardan faydalanarak şu bilgileri vermektedir:⁴⁶

25 Ağustos günü, sabaha karşı 12 Rus savaş gemisi ve 3 Rus uçağı öğleye kadar Ordu'yu bombaladı. Ardından Rus gemileri karaya asker çıkardı. Kimi Ordulu Rumların kılavuzluğunda dükkanlar yağmalandı. Kömürpazarı'ndaki silah deposunu da yağmalamak isteyen Rus askerlerine Behçet (Sağra) ve

⁴³ Baş, *a.g.e.*, s. 427-428.

⁴⁴ B.O.A., DH.ŞFR. 618/75; *Osmanlı Belgelerinde Ordu*, s. 356-357.

⁴⁵ Fevzi Güvemli, *Bir Zamanlar Ordu-Anılar*, Haz. İbrahim Dizman, Ankara 1999, s. 34.

⁴⁶ Dizman, *a.g.e.*, s. 57-60; 25 Ağustos 1917 Bombardımanıyla ilgili tarihlendirmeyi 1916 olarak vermektedir. Diğer kaynaklarda ve arşiv belgelerindeki telgraflarda olayın tarihi 1917 olarak gösterilmektedir.

Teyneli köyünden Selim (Yeşiltepe) makineli tüfekle direndiler. İki manga kadar Rus askeri vuruldu. Çapraz ateş altında kalan Ruslar geri çekilmek zorunda kaldılar.

Belgelerden ve anlatılardan hareket ederek yapılan tespitlerde, önemli ölçüde boşluklar bulunduğu gibi bombardıman olaylarının tarihlendirilmesinde de yerel tarihçiler ve anılara dayalı anlatımlarda sorunlar bulunmaktadır. Ordu kazası muhtemelen 1916-1917 tarihleri arasında 7-8 defa Rus donanması tarafından bombalanmıştır.

Muhacir Sorunu ve Muhaceretle İlgili Anlatımlarda Ordu Kazası

Şubat 1916 ve sonrasında, önce Erzurum'un düşüşü ve sonra Karadeniz sahil boyunca Fındıklı'dan itibaren Rize'ye doğru Rus kuvvetlerinin ilerlemeye başlaması⁴⁷ bölge insanını göçe zorlamıştır. Trabzon vilayet merkezinde ve çevresinde Şubat 1916 ve sonrasında batıya doğru "*Muhacir*" göçü başlamıştır. 1916 yılında Rusların işgal ettikleri bölgelerden iç Anadolu ve batı Anadolu'ya doğru 659.100 kişi "*muhacir*" sıfatıyla göçmek zorunda kalmıştı.⁴⁸ Muhacirin Müdüriyetin bir raporuna göre ise bu sayı 868.962'dir.⁴⁹ McCarthy'nin hazırlamış olduğu bir tabloda ortaya konulan veriler, Ekim 1916 itibariyle devletten, yani Muhacirin Müdüriyetinden yardım alanların sayısını göstermektedir. McCarthy, aynı tabloda Karadeniz bölgesinden Samsun civarına gidenlerin sayısını 79.100 olarak vermektedir. Savaş gibi olağanüstü koşullarda ne kadar insanın yer değiştirdiğini hesap etmek oldukça güçtür. Anlatımlar ve bazı arşiv verilerine göre Ordu kazasını kullanarak batıya doğru hareket eden muhacir sayısı 60 bin ile 80 bin arasında gösterilmektedir. Bunlardan yaklaşık 22 bin ile 25 bin arasında bir kitle Ordu kazasında savaş boyunca iskân etmiştir.

Osmanlı Devleti, 10 Ocak 1915'te başlayan Rus saldırıları karşısında Doğu Cephesi'nde ve Karadeniz bölgesinde oluşmaya başlayan muhacir akımına karşı bir takım tedbirler aldı. Muhacirlerin korunması, barınması ve yaşlerinin sağlanması için ülke üç mıntıkaya bölünerek muhacirlerin mağduriyetini önleyecek idari bir düzelmeye gidildi. Ordu kazasının içinde bulunduğu mıntıka "*I. Mıntıka*" olarak adlandırılmaktadır. I. Mıntıka; Canik, Sivas, Elazığ, Diyarbakır, Musul vilayet ve livaları ve Trabzon havalisine cebren vuku bulacak sevkiyat merkez ve iskeleleriydi.⁵⁰

⁴⁷ Mehmet Bilgin, *Rus İşgalinde Trabzon Direnişi*, Trabzon 2014, s. 31-45.

⁴⁸ Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, İstanbul 1998, s. 265.

⁴⁹ McCarthy, *a.g.e.*, s. 265.

⁵⁰ Fuat Dündar, *İtihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)*, İstanbul 2001, s. 232.

Muhacirler, genellikle 45 yaşının üstünde, askerlikten muaf olan erkeklerle kadın ve çocuklardan oluşmaktaydı. Bunların bir kısmı kendiliğinden yola çıkarken bir kısmı ordunun çekilmesi ile birlikte zorunlu olarak bölgeyi terk edenlerden meydana geliyordu. Bu nedenle yol güzergâhlarında ikişer kilometrelik mesafede memurlar bırakılarak muhacirlerin sağ salim güvenli bölgelere sevkine çalışılmıştır.⁵¹

Osmanlı Devleti, muhacir ve mültecilerle ilgili olarak uzun bir zaman diliminde örgütlenmeler oluşturmuştu. 1850'li yıllardan itibaren oluşan örgütlenmeler, en son Balkan Savaşları sonrasında Rumeli'nden göç eden mülteci ve muhacirlerin iâşe, yerleşme sorunlarının çözümünde etkisini göstermişti. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte oluşan mülteci ve muhacir sorununun çözümünde, bu geçmiş deneyimlerin önemli rol oynadığı açıktır. Ancak savaş ortamının yarattığı imkânsızlıkların, muhacir ve mültecilerin sorunlarının çözümünde zaman zaman aksamalara ve şikâyetlere yol açması da kaçınılmazdı.⁵²

Ordu kazasına yönelik olarak Doğu Karadeniz bölgesinden başlayan muhacerette, Ordu kazası hem yerleşim mahalli hem de geçiş mahalli olarak kullanılmıştır. 1916 yılı Mart ayından itibaren yoğunlaşan muhacir akını 1917 başlarına kadar sürmüştür. Trabzon ve yöresinden Ordu kazasına yönelen muhacir akını iki yol güzergâhı kullanmıştır. Bunlardan birincisi Trabzon ve Akçaabat gibi kent ve kasaba merkezlerinde oturup, hali vakti yerinde olanlarla devlet memuru konumunda olanlar, deniz yoluyla bölgeyi boşaltmışlardır. İkinci grup muhacirler daha çok yoksul şehir ve kasaba halkıyla, köy ve kırsal alanda yaşayan insanlardır. Bu grup içinde yer alanlar, yanlarına taşıyabilecekleri yiyecek, giyecek ve hayvanlarını alarak ya sahil boyunca karayoluyla ya da bölgenin yayla yollarını kullanarak Orta ve Batı Karadeniz bölgesine doğru ilerlemişlerdir. Her iki grup muhacirden bir kısmı Ordu kazası çevresine yerleştirilirken, önemli bir kısmı Samsun, Sinop, Kastamonu, Adapazarı ve İstanbul'a kadar uzanan geniş bir coğrafyada yerleşme ve iskân imkânı bulmuşlardır. Savaşın bitmesiyle birlikte 1918 ve sonrasında muhacirlerin önemli kısmı tekrar eski topraklarına ve mekânlarına geri dönmüşlerdir.⁵³

Trabzon vilayetinin 1916 Mart-Ağustos aylarına ait yazışmalarına göre Ordu kazasında muhacirlerin yerleşmeleri ve geçişleriyle ilgili bir takım düzenlemeler yapıldığı görülür. Ordu kazası muhacir akınının başlamasıyla birlikte on altı mıntıkaya ayrılarak her mıntıkada muhaceretle ilgili düzenlemeler doğrultusunda memurların da dâhil olduğu komisyonlar oluşturul-

⁵¹ Erol Kaya, *Türk Mülteciler (Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'de)*, Ankara 2007, s. 10-25.

⁵² Dündar, *a.g.e.*, s.177-225.

⁵³ Hikmet Öksüz-Veyssel Usta, *Mustafa Reşit Tarakçıoğlu Hayatı, Hatıratı ve Trabzon'un Yakın Tarihi*, Trabzon 2008, s.127-128; Muzaffer Lermioğlu, *Akçaabat Tarihi ve Birinci Genel Savaş- Hicret Hatıraları*, İstanbul 2011, s. 254-343.

muştur.⁵⁴ Bu komisyonlar vasıtasıyla muhacirlerin yerleşecekleri alanlar ve mekânların tespiti yapılarak buralara yerleştirildikleri bilinmektedir.⁵⁵

Bu komisyonların çalışma biçimleriyle ilgili olarak 3 Ağustos 1332 tarihli tezkerede şu bilgilere yer verilmektedir:⁵⁶

1-Kaza dâhilinde yerleştirilmiş olan muhacirlerin gelmiş ve yerleştirilmiş oldukları yerlerin isimleri, yerleştikleri evlerin özellikleri oda sayısı vb. tespit edilecek ve aile sayısı belirlenerek kendilerine verilen vesikalarla karşılaştırılıp komisyon üyeleri ve mahallin muhtar ve azaları tarafından onaylanarak defterlere kayıtlarının yapılması.

2-Gelen mültecilerden çeşitli nedenlerle devletten maaş alanların tespit edilerek, bunlara muhacir yardımı ödemelerinin yapılmasının önlenmesi.

3-Gezici takip komisyonlarının tetkik ve tasdik ettikleri maaş vesikalarının üzerinde tadilat yapılmayacağı, takip komisyonlarının merkeze döndükten sonra esas komisyonlarca seçilen memurlar tarafından muhacirlerin evlerine bu evrakların teslim edilmesi ve buna göre para yardımlarının yapılması.

4-Yerleştirilen muhacirler arasında yaşadıkları evleri ve çevresini tahrip ederek, buldukları yerleri terk etmek isteyenlerin takibi için mahallin heyet-i ihtiyarisi tarafından takiplerinin yapılarak komisyona bildirmeleri ve bu kişilerin yerlerini terk etmelerine izin verilmemesi.

5-Muhacirlerin yaşadıkları mekânlar gezilerek, bunlar arasında kaçak ya da bakaya kalmış askerlerin toplanarak kaza merkezine sevkleri.

6-Takip komisyonları her gün mahalle ahalisinden ne kadar muhacir varsa bunları erkek, kadın isimleriyle ve hane sahiplerinin isimleriyle birlikte bir deftere kayıt ederek kaza merkezinde oluşturulan “*heyet-i tahkikiye*”ye bildirmek mecburiyetindedir.

7-Nahiyelerde bulunan muhacirin komisyonları, takip komisyonlarınca kabul ve tasdik edilen vesika dışında katiyen vesika oluşturarak iane ödemelerinde bulunmayacaklardır.

8- Bu talimatname takip komisyonları reisleri tarafından teftiş komisyonlarına ve esas komisyonlara bildirilerek yürütmesi sağlanacaktır.

⁵⁴ B.O.A., DH.İ.UM 1334. Za. 15 tarihli defterin 28 Ağustos 1332 tarihli 615 numaralı telgraf metni. Ordu Kazasında oluşturulan bu komisyonlardan birisinde çalışan Cevdet Alap, hatıralarında “Ben köylerde bir ay muhacirlerin yerleştirilmesiyle meşgul oldum” ifadesi kullanmaktadır. Hikmet Aksoy (Haz.), *Bir Ömür Bir Şehir: Trabzonlu Gazeteci Cevdet Alap'ın Anıları*, Trabzon 2008, s.34.

⁵⁵ Fevzi Güvemli, hatıralarında Ağabeyi Ali Said Bey'in Trabzon Vakfıkebir ve Araklı kaza ve nahiyelerinde tapu memurluğu yaptığı sırada kendilerinin savaşla başlamasıyla birlikte önce Samsun'a sonra ağabeyinin de işgal sonrası Ordu'ya gelmesi üzerine Ekim 1916'da Ordu'ya geldiklerini ve burada Ermeni Mahallesi (Zaferi Milli)'nde boşalan bir eve yerleştirildiklerini ifade etmektedir. Güvemli, *a.g.e.*, s.15-27.

⁵⁶ B.O.A., DH.İ.UM 1334. Za. 15 tarihli defterin 3 Ağustos 1332 tarih ve 511 numaralı tezkere sureti.

Bu bilgilerden anlaşılacağı üzere muhacirlerin sorunlarıyla ilgili kaza merkezinde bir heyet oluşturulmuştur. Bu heyete bağlı olarak, her nahiye merkezinde “*muhacirin heyetleri*” ve bu heyetlere bağlı olarak da “*gezici takip komisyonları*” oluşturulmuştur. Gezici takip komisyonları muhtar ve ihtiyar heyetleri vasıtasıyla muhacirlerle ilgili günlük gelişmeleri yazılı bir takım defter ve tutanaklarla nahiye ve kaza merkezine ulaştırarak her türlü gelişmeden kaza merkezini haberdar ederek düzenin sağlanmasına katkı sağlamaktadır.

28 Ağustos 1332 tarihli ve 613 numaralı yazı suretine göre Ordu Muhacirin Komisyonu’nu oluşturan kişiler şunlardır:⁵⁷

İstinaf Reisi Hilmi Beyefendi, Belediye Reis Vekili İsmail Bey, Sıhhiye Müdürü Sadreddin Bey, Kazazzade Hüseyin Efendi, Furtunzade Hacı Harun, Şiran Kaymakamı Fevzi Efendi, Torul Mal Müdürü Mehmed Efendi.

Bu komisyonlardan gelen yazılar doğrultusunda muhacirlerle ilgili olarak genel bir şikâyetler listesi oluşturmak mümkündür. Buna göre;⁵⁸ muhacirler arasında zaman zaman asker kaçakları ve bakaya kalmış yetişkinler barınmaktadır. Kendilerine çeşitli nedenlerle devlet tarafından maaş ödenenler, sahte bir takım vesikalarla ya da beyanlarla geliri olmayan muhacirlere ödenen ianelerden faydalanmak yoluna gidebilmektedirler. Ordu kazasında yerleşik olan muhacirlerin buradaki koşulları kabullenmeyerek, çeşitli gerekçelerle daha batıya gitmek istedikleri ve buna müsaade edilmediği. Genel olarak 1916-1918 döneminde muhacirlere iâşe sağlanmasında devletin kaynak yetersizliği ve bunun doğurduğu olumsuz sonuçlar.

Ordu kaza merkezinde muhacirlerin iskân edebilecekleri mekânlar, 1915 yılında ve 1917 yılında boşaltılan Ermeni ve Rum evleri olmuştur. Bu evlerde genellikle 5 Nisan 1916 tarihinde Trabzon’dan taşınan vilayet merkezinden Ordu’ya gelen memurlar ve onların aileleri yerleştirilmiştir.⁵⁹ Geri kalan meskenlere ise Trabzon ve Doğu Karadeniz yöresinden gelen kent ve kasaba ahalisinin yerleştirildiği görülür. Bunların bir kısmı geldikleri yerlerde yürüttükleri zanaat ve esnaflıkla ilgili işlerini burada yeniden kurarak bir düzen oluşturmaya başlamışlardır.⁶⁰ Köylere yerleşenler ise geldikleri yörede köylerde oturan ailelerdi. Bunlar yerleştikleri köylere göre boş bulunan alanlarda tarım faaliyetine ya da nakliye ve taşımacılık gibi faaliyetlerde bulunmaya başladılar. 1916-1918 döneminde Vali Cemal Azmi Bey, Ordu kazası

⁵⁷ B.O.A., DH.İ.UM 1334. Za. 15 tarihli defterin 28 Ağustos 332 tarihli 613 numaralı telgraf name sureti.

⁵⁸ B.O.A., DH.İ.UM 1334. Za. 15 tarihli defterin Mart-Ağustos 1332 tarihli suretindeki tahrir ve telgraf suretleri.

⁵⁹ Güvemli, *a.g.e.*, s. 29-32.

⁶⁰ Cevdet Alap, “Babam emval-i metrukeye 500 kuruşla, ben de muhacirlerin iskanı ve iâşesi için kurulan komisyona üç mecdiye ücretle tayin olduk. Biraderim Nevzat adliyeye devam etti. Babam kendimize ait mağazada az bir sermaye ile iş görmeye başladı”. Aksoy, *a.g.e.*, s. 34.

çevresinde tarıma müsait olan bütün topraklarda muhacirlerin gıda ihtiyacını karşılayacağını düşündüğü zorunlu patates ekimleri gerçekleştirmiştir. Patates ekiminin yapılıp yapılmadığını denetlemek için güvenlik birimlerini denetime çıkarmıştır.⁶¹

Bölge halkının ve muhacirlerin temel sorunlarından biri de salgın hastalıklardır. Ordu kaza merkezinde yer alan Gureba Hastanesi savaş sırasında genişletilerek salgın hastalıklara karşı bir merkez yapıldığı gibi Hilal-i Ahmer Cemiyeti ve bazı hastalıklarla mücadele için Samsun merkezli olarak oluşturulmuş kuruluşlar, zaman zaman Ordu kazası bölgesine gelerek tedavi çalışmalarında bulunmuşlardır.⁶² Fakat muhacir nüfusun yaşlılar, kadınlar ve çocuklardan meydana gelmesi, zaman zaman iye sorunu nedeniyle açlık tehlikesinin ortaya çıkışı, ölüm oranını artıran etmenlerin başında gelmektedir. Muhacirlerin geldikleri yol üzerinde çok sayıda garip mezarları oluşturulduğu gibi Ordu kasaba merkezinde de muhacir mezarlığı oluşturulmuştur.⁶³

Trabzon ve çevresinden Ordu kazasına deniz ya da karayoluyla gelenler tarafından yazılan anılarda ve anlatılarda hem yol güzergâhlarıyla ilgili, hem de Ordu kazasıyla ilgili bilgilere rastlanmaktadır. Bunlardan bazılarını ve anlatımları şu şekilde sıralamak mümkündür.

1-Deniz yoluyla Ordu'ya gelen ya da Ordu'dan geçenler:

Cevdet Alap, Ordu'ya gelişlerini anlatırken çıkış noktası ve bindikleri vasita hakkında şunları yazıyor:

Trabzon Kemer kaya'dan güzel bir günün mehtaplı akşamı, 28 karış büyüklükte Vakfikebirli bir baba dostunun kayığına binip evimizin onda bir eşyası oğlum, kardeşlerim, karım, Foto Hürrem ve ailesiyle uzaklaştığımız zaman...

Yoroz'u geçerek Beşikdüzü'ne geldiklerinde havanın fenalaştığını burada ve bundan sonraki Görele, Tirebolu, Karaburun ve Giresun'da konaklayarak Ordu'ya ulaştıklarını anlatır.⁶⁴

Mustafa Reşit Tarakçıoğlu hatıralarında Trabzon'dan yola çıkışla ilgili olarak şunları yazmaktadır:⁶⁵

O zamanlar şimdiki gibi mükemmel karayolumuz olmadığı gibi derelerimizin köprüleri de yoktu. 1916 yılının Şubat ayı soğuk, karlı, tipili idi. Kayık tedarik edip denizden yolculuk yapmak kolay değildi. Bu sebepten,

⁶¹ Dizman, *a.g.e.*, s. 61-62.

⁶² Dizman, *a.g.e.*, s.63-65; yörede kolera salgını ile ilgili olarak Cemal Azmi Bey'in 24 Temmuz 1917 tarihli yazısı, *Osmanlı Belgelerinde Ordu*, s. 240-241.

⁶³ Sıtkı Çebi, Belediye, s.231-233,237

⁶⁴ Aksoy, *a.g.e.*, s. 32-35.

⁶⁵ Öksüz-Usta, *a.g.e.*, s.127.

mağazalarda ve evlerdeki eşya, mal oldukları yerlerde bırakılmış, çıkarılmamıştı. Bu eşyayı satmak isteyenler ise alıcı bulamamakta idiler. Alıcı olarak Rum ve Ermeniler vardı. Onlar da nasıl olsa Türk eşyası bize kalacaktır düşüncesi ile Türklerin eşyasını satın almamakta idiler. Ben birkaç kuruş harçlık yaparız diye çarşı, pazarı şöyle bir gözden geçirdim. Yepyeni Singer dikiş makinelerine 20 kuruş, büyük bakır tencerelere 5 kuruş bile verip satın alana rastlamadım.

Mediha Kayra'nın hatıralarında kayık ve motor yolculuklarıyla Çavuşlu, Tirebolu, Giresun, Ordu, Ünye, Samsun, oradan kara yoluyla Merzifon, İstanbul yolculuğunu anlatır. Deniz yolunu kullanan birçok muhacir gibi onlar da motorla Samsun tarafına gittikleri için Ordu'ya uğramadan geçmişlerdir. Hatırada Ordu ile ilgili olarak şu tespiti yapmıştır:⁶⁶

Biz de Şubat'ın 17'sinde, Çarşamba gecesi Giresun'dan ayrıldık. Motor hiçbir taraf yanlamadığından midem bulanıyor ve sessiz karalık gecede güç hal ile seçilebilen memleketi seyrediyordum. Sabahleyin Ordu üzerinden geçiyorduk ki ahali iskeleye toplanmış bu müthiş denizde bulunan yolcu kayığını gözlüyordu. Öğlende de Ünye'ye yaklaştık.

Birçok hatıra ve anlatımda yer aldığı şekliyle motor ve kayıklarla yapılan yolculuğun önemli bir kısmı Rus donanmasının saldırı ihtimaline karşı geceleri yapılıyordu.

Fevzi Güvemli hatıralarında ilk Rus saldırılarından sonra Araklı Tapu Memuru olan Ağabeyi Ali Sabit Bey'in isteği üzerine annesiyle birlikte ağabeyinin sağladığı bir kayıkla önce Ordu'ya, daha sonra Samsun'a geçtiklerini anlatırken Ordu'da kaldığı günlerle ilgili olarak şu bilgileri verir:⁶⁷

Ordu'da birkaç gün Vahap Süreyya Bucak'ın evinde konuk olduk. Sonra İbrahim Reislerin evlerinden birini tuttular bize. Bu ev o zamanlar Fidangör'den Hükümet Konağı'na giden yolun üzerinde tek başınaydı. Bu evde de çok az kaldık (On bir gün). Mahallenin Rum çocuklarıyla kaydırak ve top oynuyordum. Geceleri yorgun argın ayı postunun üstüne seriliyordum. Kısa bir süre sonra ailenin büyükleri ne düşündüler bilmem, Samsun'a gitmeye karar verildi. Yine kayıklarla düştük yola.

Fevzi Güvemli'nin Samsun yılları uzun sürmez, tekrar Ekim 1916'da Ordu'ya dönerler. Aile Ermeni mahallesine yerleşir. Güvemli, o günlere ait anılarında Trabzon Valisi Azmi Beyle ilgili olarak şu bilgileri veriyor:⁶⁸

⁶⁶ Mediha Kayra, *Hoşça Kal Trabzon*, Çev: Cahit Kayra, İstanbul 2005, s. 71.

⁶⁷ Güvemli, *a.g.e.*, s. 18-19.

⁶⁸ Güvemli, *a.g.e.*, s. 30-31.

Vali Cemal Azmi okulumuzun karşısındaki evde oturuyordu. Bizim okulumuz üç katlı, kesme sarı taştan yapılmış bir binaydı. Önceleri Ermeni okuluymuş. Vali okula yakınlığından olacak, bizlerle çokça ilgileniyordu. Bir gün sınıfımıza giriverdi. Şaşkına döndük. Hepimize bir şeyler sordu. Sınıfta zaten on beş kişi kadardık. Üstümüz başımızı gözden geçirdi. Ertesi günü okulumuza terzi ve kunduracı geldi. Ellerindeki listede adları yazılı olanların ölçüleri alındı. Vahap'a bir pardösü ile bir kat elbise, bana da bir çift kundura geldi bir süre sonra. Bunlar Kara Vali'nin armağanıydı.

Güvemli'nin hatıralarında Ordu kasabasıyla ilgili birçok bilgi bulunmaktadır. Bu bilgiler bir çocuğun gözünden Ordu'da yaşanan savaş yılların özeti gibidir.

Deniz yoluyla muhaceret edenler arasında yer alanlardan birisi de Akçaabat Müftüsü İzzet Efendi ve ailesidir. İzzet Efendi'nin oğlu Ali Şakir Ağanoğlu, hatıralarında Akçaabat'tan başlayıp Sinop'a kadar uzanan muhaceret yılları ve dönüşleriyle ilgili birçok bilgi vermektedir.⁶⁹ Ağanoğlu Ordu ve Vona'da geçirdikleri günlerle ilgili olarak şu bilgileri veriyor:⁷⁰

Ertesi gün yola devam ve Ordu'ya vardık. Bir gece kaldığımız Ordu'dan kalktıktan sonra İlyas ve ben müthiş surette hastalanmışız.

Giresun'a kadar yaya gelen ve orada bize iltihak eden Afife Teyze kızı Saniye ve gelini Latife ile on üç kişi yola koyulmuşuz. Küçük kayığın daracık kış üstünde bu kadar kalabalık birbirini ezmekte imiş. Bilhassa hasta olan biz küçükleri rahat ettirmek isteyen anneme karşı Afife Teyze hiç de iyi harekette bulunmuyor. Kendi rahatını bozmamak için anneme ve çocuklara eziyet etmekten çekinmiyormuş.

Hastalığımız arttığından Vona'dan ileri geçememişiz. Vona'ya 9 veya 10 Ağustos gecesini inmişiz. Liman dairesinde bize tahsis edilen küçük bir odada yine annem onlardan (ailemden) önce Afife Hanım ve kızı yatak serip rahat etmişler.

Annem, Vonalı bir kadıncağızdan gördüğü iyiliği hiç unutmaz. Bizim hastalığımızı anlattığı o kadın, yaptığı bir ilaçla bizim iyileşmemize vesile olmuş ve Vona'da kaldığımız beş gün biraz felah ve salah bulmuşuz.

16 Ağustos sabahı Vona'dan hareket ettik ve aynı gün Ünye'ye vardık. Dört beş gün Ünye'de, Abdurrahman Efendi'nin evinde misafir kaldık. Yolumuza devam edeceğimizden, yüklerimiz eşyamız kaşıktaydı duruyordu. Fakat birçok hemşerimizin Ünye'de bulunması, oranın nispeten bolluk olması ve bizim henüz hasta bulunmamız, tanıdıklarımızın ısrarıyla orada kalmamıza sebep oldu. Tamamıyla iyi olduktan sonra gitmek üzere, muvakkat bir

⁶⁹ Veysel Usta, "Hatıralarına Göre Ali Şakir Ağanoğlu", *Dünden Bugüne Akçaabat Sempozyumu 26-28 Nisan 2013*, İstanbul 2014, s. 293-299.

⁷⁰ *Ali Şakir Ağanoğlu'nun Hatıraları*, s.31-34. Hatıraları elinde bulunduran ve faydalanmamı sağlayan Veysel Usta'ya teşekkürlerimi sunarım.

zaman için Ünye'de kalmaya karar verdik. Liman dairesi istediğimiz zaman bize kayık temin etmeyi vaat etti. Kastamonu'ya yapılan kâğıtlarımızı Ünye'ye tahvil ettik. Ev tuttuk, eşyamızı boşalttık ve yerleştik.

Ünye oldukça bol bir yerdi. Dahili memleketlerden, köylerden her türlü yiyecek geliyordu. İş bol ve kasaba kalabalıktı. Tuttuğumuz evin bir odasını Afife Teyze'ye, bir odasını da sonradan gelen Mithat Amca'ya vermiştik.

Babam maaşını tazminlen alıyordu. Ayrıca mevcut pahalılığı ve muhacirlik ahvalini nazarı itibara alarak, yaşayışımızdaki güçlüğü beyan ile dedeme bir eşraf aylığı bağlamışlardı. Vesika ile her gün ekmeğimizi de alıyorduk.

Mithat Amcam her ne kadar iş yapıp ekmek satarak kendi ailesini geçindiriyorsa da, Afife Teyze kendi parasına hiç dokunmadan bizim üzerimizden geçiniyordu. Yalnız en mübrem ihtiyaçlarımız karşılandığından çocuklara fazlaca itina edilemiyordu. Bilhassa İlyas ve ben henüz hastalıktan kalktığımız için, iyi bakılmaya muhtaçtık. Bunun için de annem bazı eşyalarını satıyor ve bize meyve vesaire yiyecek tedarik ediyordu.

Annem her hafta aldığı birkaç kiloluk yoğurdu ayran yaparak, çıkardığı taze yağ çocuklara, bize yedirdiyordu. Ve ayranı da Halid ve Abdullah ağabeylerime çarşıda sattırıyormuş. Hem istifade, hem ticaret! Ayrıca köylülerden ucuza aldığı kestaneleri küçük diziler halinde kısmen sattırıyor, kar ediyor, kısmen de bize veriyormuş. İlyas ve ben Ünye'de iyiden iyiye kendimizi toparlamış ve canlanmışız. Hastalıktan kalkmış olmakla mütemadiyen yemekle meşgulmüşüz. Ceplerimizde ceviz, kestane, elma, armut akşama kadar evde yer dolaşmışız. Bazen de ben, ya da İlyas yalnız büyük dolaba gider ve kavurma teknesinden avuçlayabildiğim kadar alır yemişim. Annem beni o vaziyete yakaladığı zaman "Ne yapıyorsun?" diye sorarmış. Ben de "Hiç, burada bir şeycik yiyorum" dermişim. Elimle kıramadığım cevizleri kapı arasına sıkıştırarak kırarmışım. Böyle anlarda Halide ablam "Can" diye beni ararken "Can kapıda ceviz kırıyor" diye bağırırmışım.

Bir gün Hacer ablam incir ağacından düşmüş; fazla incinmiş ve kendisini posta sarıp kaldırmışlardı.

Abdullah ağabeyim her gün küçük sepetle ormana giderdi. On günden fazla süren bir yangından sonra kuru dal ve kütüklerden mürekkep bir enkaz haline gelen orman evimize bir kilometreden daha yakın idi. Abdullah ağabeyim küçük sepetini sırtlayın ekmeğini aldıktan sonra arkadaşı Raif ile ormana giderdi. Topladığı kuru dallarla sepetini doldurduktan sonra ekmeçlerini yerler ve öğlende eve gelirdi. Komşumuz ve hemşerimiz "Miço Bey, Asya Abla" ile duran ve ağabeyimden daha büyük olan bir çocuktu. Asya abla Raif'e iyi bakmıyor olacaktı ki, Abdullah ağabeyim ara sıra ona vermek üzere annemden fazla ekmek istermiş. Ormandan geldikten sonra Abdullah ağabeyim ayran satmaya gidermiş.

Bir gün annem Asya ablanın evinde bulunuyormuş. Fakir bir kadıncağız gelmiş. Asya ablaya "Hanım" demiş, "Dün yirmi yaşında bir kızım 'ekmek ekmeç' diyerek can verdi. Bugün de bir çocuğum 'bir kaşık yoğurt' diye meleşiyor. Ne olur bana bir kaşık yoğurt verin ve hasta döşegindeki çocuğuma götürüeyim" demiş. Asya abla kadıncağızı azarlayıp kovmuş. Kadıncağıza çok fazla acıyan annem arkasından giderek onu alıp bize götürmüş.

Ekmek, meyve ve yoğurt alması için iki kuruş para vermiş. Kadıncağız dua ederek gitmiş.

Gün geçtikçe hayat güçleşiyordu. Pahalılık artıyor, kıtlık baş gösteriyordu. Bizim gibi nüfusu çok olan kalabalık bir aile istikbalden fazla endişe etmekte haklı idi. Babamın ve dedemin aldıkları maaş kafi gelmediğinden sıra annem bir kısım eşyasını satmaya mecbur kalıyordu. Satacak bir şeyimiz kalmadığı vakit halimizin ne olacağını evin büyükleri fazlaca düşünüyorlardı. Öyle ya, harp devam ediyor, hiçbir taraftan sulh alameti belirmiyordu.

Ali Şakir Ağanoğlu'nun ailesi de, muhacirlik süresince bütün muhacirlerin karşılaştığı temel sorunlarla karşılaşmıştır. Ordu ve Vona günleri hemen hemen bu yöreye gelen ya da yöreden geçen muhacir kitlesinin ortak yaşantılarını oluşturmaktadır.

Deniz yoluyla Akçaabat'tan Samsun'a geçen Muzaffer Lermioğlu, muhacirlikte yaşananlarla ilgi birçok bilgi vermektedir. Bu bilgiler arasında Ordu ile ilgili bilgiler de bulunmaktadır. Kasabanın 1916 tarihindeki yiyecek fiyatlarından, fiziki görüntüsü ve özelliklerini gibi birçok konuda bilgiler sıralamıştır. Ordu kasabasıyla ilgili olarak anlatılanlar arasında aşağıda yer alan satırlar, kasabanın o günlerde içinde bulunduğu durumu yansıması açısından önemlidir:⁷¹

Nüfus kesafeti bakımından yurttaki birinci derecede önemli bulunan işgal sahasındaki halkın daha ziyade bu havalide birikmesi her kasaba ve köyün nüfus miktarını evvelkine nispetle asgari üç misline çıkarmıştı. Memleketin tek mil membaları milli müdafaa emrine tahsis edildiğinden elde halk ihtiyacını önleyecek herhangi bir vasıta ve evvelden alınmış bir tedbir yoktu. Sıhhat teşkilatımız aslında yok denecek kadar zayıftı. Buna rağmen buraya inhisar etmek üzere muhacirlerin sıhhatine Valinin himmetiyle azami dikkat gösterilmişti. Halkın mühim bir kısmı Ermenilerden metruk evlere yerleştirildi. Teşkil edilen komisyonlar marifetiyle muhacirlere ekmeklik ihtiyaçları tevzi edildiği gibi yevmiye namı altında içtimai seviyesine göre nakdi yardım yapıldı. Umumi sefalet bidayette bir derece tahfif edildi. Yurdun bu köşeleri daha verimli topraklara maliktir. Bu sebeple hicretin ilk aylarında nispi bir bolluk ve ucuzluk göze çarpar.

Kara yoluyla Ordu kazasına gelenlerin büyük bir çoğunluğunu köylü muhacirler ya da yoksul şehirliler oluşturmaktadır. Bu kitlenin muhacirlik yıllarında geçirdikleri zorluklar ve yaşantılarıyla ilgili olarak çok sınırlı bilgiler bulunmaktadır. Bu bilgiler genellikle muhacirliği yaşamış kişilerle yapılan görüşme ve anlatılara dayanmaktadır.

Bunlardan biri Hakkı Kalkuz (1908-5.7.2002)'un anlatımlarıdır. Hakkı Kalkuz ve ailesi Akçaabat'tan hareketle karayolunu kullanarak Ordu'ya gel-

⁷¹ Lermioğlu, *a.g.e.*, s. 280-281.

miştir. Kalkuz, gidiş yolunu tanımlarken yer isimlerinden ziyade bazen sahil boyunca yürüdükleri, bazen de iç bölgelerden geçerek Ordu'ya ulaştıklarını vurgulamaktadır. Yolculuklarını tanımlarken şu sözlere yer vermektedir:⁷²

O zaman gariplik vardı. Peşimize alabildiğimiz bazı şeyleri ineklerin, tosunların sırtına yüklerdik. Araba yoktu. Geride çok şeyimizi bıraktık, yiyeceklerimizi hayvanların sırtında heybe yaparak taşırdık. Hayvanların taşıdıklarının yanı sıra bizlerde taşıyabildiğimiz kadar erzakı da arkamızda taşıdık. Ve Ordu'ya indik.

Ordu'da barınmalarıyla ilgili olarak da,⁷³ “*Onun bunun evinde kaldık. Onların verdiği yemekleri yedik. Ordu o zaman zengin memleketti, bize baktılar. İki sene kaldık.*” ifadesine yer vermektedir.

Sıtkı Çebi tarafından toplanan anlatımlardan ilki “*Bir Muhacir Çocuğunun Anlattıkları*” başlığı altında yayınlanmıştır. Bu anlatımda sözü geçen şahıs Sürmene'nin Cigoli köyünden olduklarını, Rus işgali üzerine köylerini terk ederek, akrabalarının yaşadığı Ordu'ya doğru yola çıktıklarını ifade eder. Bu yolculukta yöre halkının köylü ve yoksullarının takip ettiği yol kullanılmıştır. Aralıklı, sahilden Trabzon, Akçaabat oradan dağların arkasından Beşikdüzü, Beşikdüzü'nden sahil boyunca Harşit Nehri'ne gelinmiş buradan tekrar dağların üzerinden ve arkasından dolaşarak Giresun'a ulaşılmıştır. Giresun'dan sahil boyunca Ordu kasabasının doğusunda yer alan Melet havzasına gelinmiştir. Melet havzasından içeriye doğru ilerlenerek akrabalarının yaşadığı Bayadı köyüne⁷⁴ geldiklerini anlatır. Anlatım şu söylemle devam eder:⁷⁵

Bir gün akşam karanlığında Melet'e geldik. Büyüklerimiz; burada kalalım da, gün gözü ile Ordu'ya gideriz, dediler. Melet'ten yukarı doğru bir düzlükte yattık. Sabahleyin karşıya geçip bir kıranda kaldık. Babam hepimizin buradaki bir köyde kalacağını söyledi. Vardık gittik. Bayadı denen köyde Kahyaoğlu Mustafa'nın mereğine yerleştik. Bu merekte birkaç gece kaldıktan sonra, orada bir oda yaptık. Yemeğimizi kapıda pişirirdi nenem.

⁷² Mesut Çapa-Hamza Topsakal, “Sözlü Tarih Kayıtlarına Göre Akçaabat'ta Rus İşgali ve Muhacirlik”, *Dünden Bugüne Akçaabat Sempozyumu 26-28 Nisan 2013*, İstanbul 2014, s. 257.

⁷³ Çapa- Topsakal, *a.g.e.*, s. 258.

⁷⁴ Bayadı Köyü Ordu merkeze bağlı en büyük köylerden biridir. Ordu merkezden 8-10 kilometre içeride yer alır. Sürmene civarından göç ederek buraya yerleşen ailelerden bir kısmı burada kalarak yerleşmişlerdir. Bunlardan biri de meşhur klarnet ustası Ahmet Özdemir'dir. Söz konusu köyün karşında yer alan Esenyurt köyünde doğmuş büyümüş bir tarih araştırmacı olarak ilkökul yıllarımızda, Bayadı'nın Melet mahallesinde bulunan çocuklarla aynı okula devam ediyorduk. Okul bizim köyde olduğu için bu mahalleden gelen çocuklar, Melet nehrini, muhacirlikte gelerek buraya yerleşmiş olan “Laz Recep”in kayığı ile geçerlerdi.(1960'lı yılların sonlarına doğru Rahmi Çiçek'in tanıklığı).

⁷⁵ Çebi, *Hatıralar*, s. 231-234.

Geceleri de bu odada kalırdık. Sonra bu odaya ufak bir göz daha ekledik. Emicem Bayadı'nın Melet Irmağı'na bakan Kurul kayalıklarının yanında ev yaptı; biz de ona yakın durduk.

Bayadı köyünde böylece tam üç yıl kaldık. Ben biraz daha büyümüşüm. Yanımızda bir, bir de katır vardı. 12 kardeştik. Babam Hasan Bayadı'da öldü, orya gömdük onu. Emicem de orada kaldı. Nenem de aynı mezarlıktadır.

Biz Bayadı'da cumhuriyete kadar kaldık, Yunan Harbi başladığında hayvanlarımızla Bayadı'dan yola koyulup Çambaşı'na, oradan da Mesudiye yaylarından, Koyulhisar'dan Sivas'a gider, Sivas'tan tuz yükleyip Ordu'ya getirirdik.⁷⁶

Sıtkı Çebi tarafından yayınlanan ikinci anlatım Akçaabat'ın Kolyora köyünden (Çiçeklidüz) Yakup Eraydın'a aittir. Of savunması devam ederken köylerinden ayrıldıklarını, kendisinin 12-13 yaşında bulunduğunu, hayvanları ve taşıyabildikleri yükleriyle yola çıkarak Çarşıbaşı'na geldiklerini orada bir süre kaldıktan sonra Harşit Nehri'ni uzun bir bekleyişten sonra geçtiklerini vurgular. Harşit'ten sonra sahilden ayrılarak dağların üzerinden Giresun'a indiklerini, içlerinde asker kaçağı bulunduğu için kasabaya girmeyerek kasaba yakınlarındaki Çelebioğlu Boğazı civarında Furtunlara ait arazide konakladıktan sonra geldikleri Ordu'da, muhtemelen askerlik şubesinde görevli olan dayıları vasıtasıyla önce Boztepe yamaçlarında yerleştiklerini oradan da Efirli'ye gittiklerini anlatır. Buradan sıtma nedeniyle ayrılarak tekrar Boztepe yamaçlarına döndüklerini ve muhaceretten sonra Ordu'ya yerleştiklerini ve tekrar geri dönmedikleri bilgisini verir.⁷⁷

Yakup Eraydın'ın Ordu'ya gelişleriyle ilgili anlatımı o günlerin bir yansıması olarak görülebilir. Ordu'ya giriş ve yerleşimle ilgili olarak Eraydın şu bilgileri veriyor:⁷⁸

Ordu'ya yaklaşınca sahilden ayrıldık; şimdi bilemiyorum, karanlıkta içeri doğru gittikten sonra, Çelebioğlu boğazı denilen yerden şehre yaklaştık. Bugünkü Furtunlar'a ait mezarlığın olduğu yerde ufak bir koruluk vardı. Karanlıkta bu koruluğa girdik ve orada yattık. Bizimkiler şehre girmekten korkuyorlardı. Çünkü kabilemizde birkaç asker kaçağı varmış. Dayım Ordu Şubesinde vazifeliydi. Ertesi sabah ona haber ettiler, geldiğimizi haber verdiler. O da bizleri o gece Boztepe'nin yamaçlarından geçirecek, gizlice şimdiki evimin yanındaki boş bir arsada bulunan harap bir eve yerleştirdi. 10 gün kadar burada kaldık, dinlendik. Buradan ayrılarak, methini duyduğumuz Perşembe'nin Efirli köyüne gittik; orada bir semte yerleştik. Fakat buranın suyu bize yaramadı, hepimizi sıtma yakaladı. Bir evde, yan yana

⁷⁶ Bu anlatım Sıtkı Çebi tarafından yerel ağızla yazılmıştır. Tırnak içindeki metin tarafımızdan kısmen düzeltilerek verilmiştir.

⁷⁷ Çebi, *Hatıralar*, s. 234-236.

⁷⁸ Çebi, *Hatıralar*, s. 231-234.

yataklarda yatarlardık. Sabahleyin bazılarının yataktan kalmadığını görürdük; yanına gittiğimizde, çoktan ölmüş olduğu anlaşılırdı.

Bu anlatımlar muhacirlerin hangi koşullarda yolculuk yaptığını ve Ordu civarındaki barınma imkânlarını yansıtmaktadır. Kuşkusuz birçok anlatımdan günümüze kalan bu ifadeler, muhaceret yılları Ordu kazası tarihi kadar, savaşın doğurduğu sonuçları yansıtmaları bakımından da önemlidir.

Sonuç

1914-1918 döneminde Ordu kazasının savaş ortamında yaşamış olduğu olayların izleri, bir şekliyle 1920 sonrası oluşturulan Ordu ilinin sosyal-ekonomik yapılanmasında etkin rol oynamıştır. Savaş ve savaşın yarattığı sorunlar, aradan uzun zaman dilimleri geçmiş olsa da kolay kolay unutulmamaktadır. Bugün Ordu ili sınırları içerisinde yaşayan insan profiline bakıldığında Doğu Karadeniz'den muhacerette buraya gelerek yerleşmiş birçok aile bulmak mümkündür. Büyük bir çoğunluğu geldikleri yerlerle ilgili olarak birçok anlatıyı nesiller arasında aktarırken masalımsı bir dünya tablosu oluşturmaktadır. Oysa yaşanan olaylar, olayları yaşayan kuşaklar için acı ve ıstırap vericidir. Aynı durum, kısa bir süreliğine de olsa Birinci Dünya Savaşı yıllarında Ordu kazasında ikamet ederek sonra yeniden eski topraklarına dönmüş olanlar için de geçerlidir. Olayları yaşayanlar, kaybettikleri insanları ve onların acılarını hissederken, yeni kuşaklara aktarımlar o masalımsı yapısına dönüşmektedir.

Birinci Dünya Savaşı koşullarını yaşayan bir kentin görüntüsünden, belki bugüne kalan bir iz bulmak mümkün değildir. Fakat yaşanmışlıklar ve anlatımlar hiçbir zaman kaybolmayacaktır. Bugün yazıya geçirilmiş, yayınlanmış ya da yayınlanmamış birçok anlatım ve anılarda, savaş ve savaşta yaşananlar varlığını devam ettirmektedir. Bu anılar bir şekliyle kayboldukları mekânlardan kalkarak "*biz buradayız, yaşıyoruz ve yaşadık*" anlatısıyla gelecek kuşakların hafızalarına doğru hikâye ya da roman olarak ilerlemektedirler. Ordu yerel tarihinin önemli kesitlerinden biri olma özelliğini taşıyan Birinci Dünya Savaşı yıllarında yaşananlar, tarihçinin satırlarından roman ve hikâyecinin satırlarına bir yolculuk yapacaktır. Önemli olan yaşanmışlıkların kaybolmadan ve değiştirilmeden yeniden inşasıdır. Bu yazı bu nedenle Ordu tarihinin bu karanlık yaşanmışlıklarını su yüzüne çıkarmaya bir nebze katkı sağlamayı amaçlamıştır.

